

**ОБЛИГАТОРНОСТ И КОНТЕКСТОВА ЗАВИСИМОСТ
НА МОРФОЛОГИЧНИТЕ КАТЕГОРИИ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)¹**

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**OBLIGATORINESS AND CONTEXT DEPENDANCY OF THE
GRAMMATICAL CATEGORIES IN MODERN BULGARIAN**

Krasimira Aleksova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The study examines four types of relations between context and the functioning of the grammemes of multi-member grammar categories in Bulgarian. By means of analyzing particular examples of these relationship types, the paper claims that the variation of grammeme realizations due to context does not affect their obligatoriness but rather exemplifies the oppositional and hierarchical relations between grammemes within one category, thus following a specific logic dependent on the constituent features of grammemes.

Key words: obligatoriness, grammemes, context, context variants, facultative and obligatory context neutralizations

Въведение

Темата за влиянието на контекста, разбиран като по-тясно или по-широко езиково обкръжение², върху функционирането на грамемите е значима, но все още нуждаеща се от по-целенасочено изследване по отношение на българския език. Напр. в българското сложно изречение темпоралната и евиденциалната принадлежност на глагол-

¹ Публикацията се прави по проекта „Инвариантни значения на членовете на глаголните и именните парадигми и съвременни тенденции в речевите употреби“, договор № 80-10-201/24.04.2017 г. Изказвам благодарност на Фонда за научни изследвания на СУ „Св. Климент Охридски“ за финансовата подкрепа.

² Повече за видовете контекст вж. у Хюингс, Хюингс 2005.

ните форми показват наличие на вариантност, която е обусловена от влиянието на контекста. Този текст се ограничава само в някои проявления на взаимодействието между относително по-тесния контекст и определени граматични категории само с цел да онагледим явлението, което бе названо взаимодействие. Причината за това ограничение е целта: да се потърси отговор на въпроса дали наличието на вариантност като тип взаимодействие между контекста и грамемите представлява нарушение на един от основните принципи на морфологичните значения – тяхната облигаторност.

Вариантността под влияние на контекста може да бъде онагледена с множество примери, но тук са предпочетени като начало два случая, които се отличават поради богатството от варианти. В примери (1) и (2) оградените в скоби глаголи в подчинените изречения могат да имат няколко темпорални реализации.

- (1) *Щеше да се яви на изпита, след като (подготвя се) добре за него.
се подготви/се подготвеше/се е подготвил/
беше се подготвил/щеше да се е подготвил*
- (2) *Утре всички ще вземете книгите, които (избера).
изберете/ще изберете/сте избрали/ще сте избрали*

Тук няма да бъде разглеждан подробно въпросът кои от реализациите са по-честотни и поради какви причини. Ще отбележа само, че вариантите, които отговарят най-точно на логическата подредба на действията/техните резултати във времето, а това са последните варианти в (1) – *щеше да се е подготвил*, и (2) – *ще сте избрали*, относително най-често се възприемат като редки, неподходящи или съмнителни. Причините за това се крият в силното влияние на контекста (в тесен и широк смисъл) върху функционирането на граматичната категория време в българския език и възможността семантично понатоварените варианти, които са и формално по-сложни, да бъдат заменени с по-ненатоварените, ако контекстът (лексикални показатели или други граматични форми) е изразил същия семантичен признак (или признаци), който съответната грамема носи. Проблемът за степента, в която реализацията на различните граматични категории е зависима от контекста в нашия език, е толкова обширен, че не би могъл да се разгледа изчерпателно в настоящата публикация, която има друга задача.

За да се отговори на поставения въпрос дали вариантността, породена от влиянието на контекста и/или ситуацията, е нарушение на

облигаторността на изразяване на граматичните значения, трябва да се уточни какво представлява облигаторността и какви са отношенията между контекста и грамемите. Разглеждането на тези два аспекта в настоящия текст оформя и структурата му – първо се представя облигаторността на морфологичните значения, вкл. чрез съпоставка на вижданията на различни автори, след това се коментират видовете отношения между контекста и грамемите чрез примери от българския език, а накрая се търси отговор на поставения въпрос чрез натрупаните наблюдения.

Облигаторността

Когато се коментира въпросът за облигаторността на граматическите значения, то най-често се цитира виждането на Р. О. Якобсон: „Основното различие между езиците се състои не в това какво може или не може да бъде изразено, а в това какво е длъжен или не е длъжен да съобщи говорещият“ (Якобсон 1985: 233). Базисно за разбирането на облигаторността е твърдението, че щом в един език дадено значение е кодирано като граматическа категория за даден клас думи, то при употреба на елемент от този клас говорещият е задължен да избира от грамемите на тази категория. Това се изтъква от множество учени, напр. от Ю. С. Маслов:

Ако в един език дадено семантично различие се е оформило в граматическа категория, то езикът в сферата на действие на тази категория вече не може да остави неизразено това различие. Длъжни сме да използваме граматическата категория във всички случаи на употреба на „подвластните“ ѝ думи, т.е. длъжни сме да избираме една от грамемите на тази категория всеки път – дори там, където за смисъла различието между съответните значения не е съществено.

(Маслов 1978: 26, прев. м. – К. А.)

В. А. Плунгян подчертава: „...задължително се явява, строго казано, не самото значение, а някакво множество от взаимно изключващи се значения, в което то влиза“ (Плунгян 2003: 107). Облигаторността се свързва с автоматизъм в процеса на пораждаване на изказването за разлика от целенасоченото внимание към смисловото съдържание на изказването от страна на говорещия (вж. напр. у Байби и кол. 1994: 299 – 300).

Говорейки за морфологическата облигаторност на дадено значение, В. Плунгян очертава две условия за нейното наличие: първо, да

притежава свойството категориалност, т.е. да влиза в дадена категория с поне още едно значение, с което да е синтагматично несъвместимо, второ – категорията да е задължителна, т.е. да съществува клас словоформи, всяка от които да изразява само едно значение от тази категория. Облигаторността се сочи от автора като значимо свойство на прототипичната граматическа категория, представляваща компактно множество от взаимно изключващи се задължителни морфологически показатели, образуващи парадигма с ясна структура (Плунгян 2011).

Въпреки че дефинирането на морфологичните значения се опира върху понятието облигаторност, конкретните реализации в различни езици и реалното функциониране на граматическите категории поставят проблеми, които карат напр. В. Плунгян да насочи вниманието към съществуването на обширна преходна зона между граматическото и неграматическото. Отклоненията от прототипичната граматична категория оформят т.нар. от учения „граматична периферия“: неморфологично изразяване на граматични значения (аналитичните конструкции със спомагателен глагол или частица), квазиграмемни (регулярни, но незадължителни морфологични значения), имплицативна реализация на грамемни тогава, когато грамемите на една категория блокират появата на грамемите на друга, и ограничени (частично) задължителни значения, чиято реализация се блокира от контекста, като този случай се назовава „контекстна витеснимост“ (Плунгян 2011). Примери за последното явление са не само случаите на неизразяване в английския език на определеност в именната фраза, съдържаща лични имена, неопределителни, въпросителни, показателни и притежателни местоимения, но и отсъствието на формалните маркери за мн.ч. в именна фраза, съдържаща кванторни думи от типа на *много*, *няколко*, *колко* в езици като унгарския, монголския, турския и др. (Даниел, Плунгян 1996).

Ако се разгледат четирите случая, оформящи т.нар. граматическа периферия, става ясно, че те имат различен произход и същност. Ако първият случай е свързан с начина на изразяване на граматичните значения, ако вторият представя различията между регулярността и облигаторността, ако третият е резултат от интрапарадигматично взаимодействие между грамемни (по-точно – между техните признаци) в рамките на един клас думи, което теорията на граматическите опозиции разглежда като парадигматическа неутрализация, то четвъртият случай е явление в плана на текста.

За настоящата работа от значение е т.нар. контекстово изключване („контекстна витеснимост“), което, дефинирано като блокира-

не от контекста на реализацията на задължително граматично значение, се различава от случаите, онагледени с (1) и (2), тъй като при тях става въпрос не за невъзможност да се реализират показателите на грамемите под въздействието на контекста, а за вариантност в появата на формалните показатели на грамемите на една категория под влияние на контекста.

Четири случая на ограничаване на облигаторността насочват към заключението, че тя представлява градуално свойство (вж. и Даниел, Плунгян 1996). За степени на изява на облигаторността пише и В. Б. Касевич: случаи, когато при даден клас съответните значения не могат да останат неизразени и поради това винаги се употребяват специални формални средства; случаи, в които значението е задължително, но специалните формални средства не са облигаторни за всеки конкретен пример, защото съответната семантика може да се предаде от контекста; случаи, в които в контекста се наблюдава неутрализация на граматичното значение, когато информацията по даден признак става несъществена (Касевич 2006: 496).

Не за градуалност или степени на изява, а за сфери на действие на облигаторността говори Ю. П. Князев, напр. сфера на действие на категорията число на съществителните в руския език е цялата част на речта, докато ед.ч. е сфера на действие на категорията род, което отговаря на третия случай от граматическата периферия във вижданията на В. Плунгян. Именно във връзка с наличието на сфери на действие Ю. Князев разграничава два вида облигаторност: категориална и семантична, като втората се наблюдава в по-слабо граматикализирани зони. Сред примерите за семантичната сфера на действие на облигаторността на граматическите показатели според Князев са и случаи на факултативност в изолиращите езици и в аглутинативния турски език (Князев 2007: 30 – 33). Факултативността, когато контекстът и/или ситуацията са изразили дадено значение, и задължителната поява на показателя, когато контекстът не изразява тази семантика, според Г. Герджиков³ характеризират т.нар. синтактични определители на думата. Морфологичните определители са задължителни независимо от това дали контекстът изразява, или не изразява същото значение.

Представените идеи за ограничаване, за градуалност или сфери на действие на облигаторността са съществени за настоящата работа,

³ Възгледите по този въпрос на Г. Герджиков са ми познати от неговите лекционни курсове – по българска морфология пред бакалаври и по теория на граматическите опозиции пред магистри.

доколкото в тях се повдига въпросът за въздействието на контекста върху реализацията на грамемите. В следващата част се обсъжда проблемът дали влиянието на контекста не се реализира също градуално при ограничаване на реализацията на грамемите.

Отношения между контекст и грамеми

Ако облигаторността означава задължителност на избора между грамемите, изграждащи една граматична категория, то вариантността в (1) и (2) засяга реализацията на този избор. Настоящата работа се интересува само от реализациите в свързания текст, в който могат да се наблюдават взаимоотношенията между контекста и грамемите на една граматична категория. Тези взаимоотношения според застъпването тук виждат оформят един континуум, в единия полюс на който стои липсата на влияние на контекста върху реализацията на грамемите, а в другия е най-силната степен на влияние на контекста – блокиране на появата на формалните показатели на грамема от дадена граматична категория (т.нар. „контекстна вытеснимость“ – в Даниел, Плунгян 1996; Плунгян 2011). Между двата полюса са разположени и случаи, в които контекстът изразява същото значение (дублира го), поддържайки граматическото му изразяване, или пък, дублирайки го, създава или условия за вариране на формалните показатели на грамемите, или поражда допълнителен ефект.

Като две стратегии – партньорска и блокираща, са представени видовете взаимодействия между семантиката на грамемите (аспектуалните грамеми в испанския език) и контекста (адвербиален контекст в широк смисъл) в изследвания на Е. В. Горбова (напр. Горбова 2007). Тези стратегии не изчерпват видовете влияние на контекста върху функционирането на грамемите, което е обяснимо поради езиковата специфичност на това влияние и целта на конкретната работа на Е. Горбова.

Ако под блокираща стратегия се разбира само „контекстна вытеснимость“, т.е. блокиране на формалното изразяване на една грамема, то тогава случаи като тези в (1) и (2) остават извън нея. Примерите, които дават Даниел и Плунгян (Даниел, Плунгян 1996) за контекстово изключване („контекстна вытеснимость“), са от двучленната категория неопределеност/определеност в английския или от езици, в които граматическите показатели са факултативни, ако контекстът е изразил по лексикален път същия семантичен признак. Примери (1) и (2) онагледяват сценарий, който се реализира при многочленна категория, организирана върху противопоставяния по повече признаци. Влиянието на контекста върху реализацията на грамемите при то-

зи тип категории е от друг вид – възможност за появата на варианти. Механизмът на появата им може да бъде обяснен по следния начин – ако контекстът изрази един или няколко семантични признака, които са и признаци, изграждащи значенията на грамемите в многочленната категория, то семантично по-ненатовареният член замества понатоварения с признаци член на категорията. При това в езика могат да се наблюдават факултативни и задължителни замествания, за които ще стане дума по-долу.

Необходимо е и още едно уточнение, отнасящо се до елементите, които детерминират влиянието на контекста. Според данните от функционирането на грамемите от многочленни категории в българския език не само лексикалните показатели са значими за създаването на вариантността. В (1) и (2) се наблюдават варианти, които се конкурират, но съществуването им не може да се обясни само чрез наличието на лексикални средства в близкия контекст. При анализа напр. на темпоралните употреби в сложното изречение в българския език несъмнено към контекстовите условия трябва да бъде включена и темпоралната принадлежност на глагола в главното изречение и/или на глаголите от по-широкото обкръжение. От значение е и семантиката на глагола, защото напр. в сложни изречения с глагол за идеална дейност в главното изречение темпоралната принадлежност на глагола в подчиненото изречение зависи от т.нар. гледна точка: на автора на изказването или на когнитивния субект (вж. у Ницолова 2005, Алексова 2008).

Стратегиите за взаимодействие между семантиката на грамемите и контекста не отговаря обаче на въпроса какъв е механизмът на пораждаване на вариантността. Отговор може да се потърси напр. от гледна точка на теорията на граматическите опозиции. Според нея наличието на конкуриращите се варианти в (1) и (2) е резултат от контекстова (синтагматична) неутрализация на един или няколко признака. Към неутрализацията като една от причините за наличие на степени на изява на облигаторността насочва и Касевич (Касевич 2006: 496).

В пример (1) от петте конкуриращи се варианта последният (*ще се е подготвил*) е случаят без неутрализация, а останалите четири са резултат от синтагматичната неутрализация съответно на един признак (следходност – *беше се подготвил*), на два признака (следходност и индиректност – *се е подготвил*, следходност и резултативност – *се подготвеше*) или три темпорални признака (следходност, индиректност и резултативност – *се подготви*). Като контекстови елементи, създаващи условия за настъпването на неутрализацията, функционират семантиката на съюза *след като*, изразяващ следход-

ност спрямо действието ‘явяване на изпит’, както и семантичните признаци индиректност и следходност, носени от глаголната форма в бъдеще в миналото *щеше да се яви*.

В (2) контекстовите показатели, които благоприятстват настъпването на неутрализации, водещи до наличието на четири варианта, са наречието *утре*, изразяващо следходност спрямо акта на комуникацията, семантичният признак следходност, носен от бъдещето време на глагола сказуемо в главното изречение – *ще вземете*, както и имплицитната темпорална последователност на действията – избирането се реализира преди вземането на книгите. Вариантът без неутрализация е последният (*ще сте избрали*), а неутрализацията на признака следходност поражда варианта *сте избрали*, на резултативност (перфектност) – *ще изберете*, а неутрализацията на следходност и резултативност – *изберете*.

Наличието на варианти се наблюдава, когато неутрализацията е факултативна, т.е. не е задължително да настъпи. Важното за (1) и (2) е, че въпреки незадължителността в подобни контексти случаят без неутрализация се възприема като съмнителен, неподходящ, тромав, странен според анкетираните носители на езика, чиито мнения е невъзможно да разгледаме подробно тук. Като следваща задача се оформя именно коментарът на предпочитанията за избор на най-подходящ вариант. Това, което е от значение, е фактът, че в българския език има ясно очертана тенденция за реализиране на възможните неутрализации, т.е. налична е относително силна по тип контекстова зависимост на реализацията на грамемите.

Нерядка реализация на факултативната синтагматична (контекстова) неутрализация, създаваща конкуриращи се форми, е употребата на преизказни *вм. дубитативни* форми, когато са налични подходящи лексикални показатели, интонация или паралингвистични средства, напр. в (3).

(3) *Какви ги говориш, щял да заминава! // Щял да заминава! Това е само в твоето въображение! // Ха-ха, щял да заминава! Хайде стига! // Щял да заминава! (иронично изкривяване на устните)* и мн. др.

Съществуват обаче и случаи на задължителна неутрализация на признаци. Те биха могли да бъдат описани като случаи на блокираща стратегия, но не точно от типа контекстово изключване, което Даниел и Плулгян представят. При двамата учени става въпрос за нулево реализиране, а в разглежданите тук случаи се наблюдава задължителна

замяна на показателите на една грамема от показателите на друга от същата категория. Без стремеж за каквато и да е изчерпателност могат да се посочат като примери за тази стратегия напр. подчинителният съюз *да*, налагащ употребата на сегашно време в подчиненото изречение, както и задължителните синтагматични неутрализации на темпорални признаци. Например в граматични трудове се посочва употребата на сегашно време, изпълняващо функцията на бъдеще време (Грамматика 1983: 296) в подчинени изречения за време и за условие, напр. в (4) и (5):

(4) *Когато **дойдеш**, ще излезем.*

(5) *Ако някой **гръмне**, ще ги предупредим да ни атакуват веднага с мини.*

а също така на перфект със значение на бъдеще предварително време (Грамматика 1980: 322), напр. в (6) и (7):

(6) *Ако утре до 5 часа **не съм дошъл**, няма да ме чакате повече.*

(7) *Ще ти го кажа, когато **съм решил** окончателно, не още сега.*

Примерите от (4) до (7) онагледяват задължителни синтагматични неутрализации в българския език, като контекстовите условия се създават от семантиката на подчинителните съюзи, семантиката на глаголните форми и носените от тях темпорални признаци. Интересното е, че в (6) и (7) освен задължителната неутрализация може да се реализира и незадължителната (неутрализация на признака резултативност, наричан и перфектност), в резултат на която се получат следните варианти със сегашно време в подчиненото изречение – (8) и (9):

(8) *Ако утре до 5 часа **не дойда**, няма да ме чакате повече.*

(9) *Ще ти го кажа, когато **реши** окончателно, не още сега.*

Блокиращата стратегия според приетото тук виждане във взаимоотношенията контекст – грамемите може да се наблюдава и в непряката реч. Ако сказуемото в пряката реч е изразено с глагол в някое от миналите времена, при трансформация в непряка реч не е възможна появата на индикативни форми за разлика от случаите с времена от неминалия план. Това личи от съпоставката на (10б) и (11б). Индикативните темпорални форми от плана на миналото носят признака свидетелственост, поради което появата им се блокира от глагола в глав-

ното изречение, сигнализиращ непряко предаване на чужда реч (напр. *каза, събщи, информира, прошенна, извика, промълви* и под.).

От миналия план

(10а) *Асен: Иван щеше да ходи на театър.*

(10б) *Асен каза, че Иван е щял да ходи/щял да ходи на театър.*

От неминалия план

(11а) *Асен: Иван ще ходи на театър.*

(11б) *Асен каза, че Иван ще ходи/щял да ходи на театър.*

Освен това в (10б) и (11б) се наблюдава и вариантност в реализацията на евиденциалните грамемии под въздействието на контекста, по-точно под влиянието на предиката за речева дейност във въвеждащото изречение. В (11б) са възможни както индикативни, така и преизказни форми, като употребата на преизказните форми едновременно с глагол за речева дейност в главното изречение представлява ситуация на дублиране на семантична информация (част от партньорската стратегия), което обаче създава допълнителен ефект – подчертаване, че става въпрос за препредаване на несобствена информация. Случаят с настъпилата неутрализация (*ще ходи*) се възприема като неутрално предаване на пряката реч в непряка, а ненастъпилата неутрализация (*щял да ходи*) поражда допълнителен акцент. В (10б) конкуренцията е между конклузивни (*е щял да ходи*) и преизказни форми (*щял да ходи*) в непряката реч. Неутралното предаване на чуждо изказване се реализира в (10б) чрез конклузивните форми, които в този вид контекст изразяват собствено, лично изказване.

Както става ясно от (10б) и (11б), при наличие на партньорска стратегия – изразяване на една и съща семантична информация и от контекста, и от граматическите форми, е възможна появата на допълнителен акцент – в случая това е подчертаване на факта, че се препредава чуждо изказване, което може да породи известно дистанциране от достоверността на информацията.

Друг вариант на партньорската стратегия се наблюдава в редица употреби на субективните евиденциали – конклузива и дубитатива. Не са малко контекстите, в които субективните евиденциали се нуждаят от подкрепата на лексикални показатели при изразяване на значението (особено при съвпадения на форми – напр. *чел е* отговаря и на индикативен перфект, и на конклузивен аорист; *бил чел* – на преизказен перфект/плюсквамперфект и дубитативен аорист). Конклузивът

често бива подкрепян от лексикални показатели за собствен извод, предположение, допускане, заключение, напр. (12).

(12) *Вероятно/по всяка вероятност/струва ми се/по всичко личи май/... са щели да се обадят.*

Дубитативът при т.нар. партньорска стратегия се явява в контексти, съдържащи лексикални модификатори за достоверност и маркери за емотивност, които изразяват (експресивно) отхвърляне на достоверността на препредаваното чуждо изказване – (13) и (14).

(13) *За това, че уж съм бил хвърлил документи, че уж не съм се обадил в полицията.*

(https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2012/10/05/1920121_petna_po_belite_pokrivki/)

(14) *Каква наистина безмерна наглост, представяте ли си: щели сме били догодина да не сме вече най-бедните в Европа, а дотогава, догодина, щели сме били да се възвисим дотам, че да сме, предполагам, предпоследни по бедност!*

(<http://aigg.wordpress.com/2012/09/07/1-545/>).

Настоящият текст не се стреми да представи изчерпателно случаите на вариантност поради неутрализация, нито възможните партньорски и блокиращи стратегии, а по-скоро да ги онагледи с някои примери, които да са достатъчна основа да се даде отговор на въпроса вариантността при контекстовите реализации нарушава ли obligatorността.

Обобщения

В настоящата работа влиянието на контекста върху функционирането на грамемите бе възприето като континуум с полюси липса на влияние и наличие на блокиране на формалното изразяване на грамемата. В хода на разсъжденията бяха открити няколко случая, които заемат вътрешно положение в континуума и които са обединени от факта, че контекстът дублира изразяването и по граматичен път значение. В един от случаите контекстът подкрепя изразяването на граматичното значение, което може да се нарече партньорска подкрепяща стратегия. Конкретни примери за нея са употреби на конклузива и дубитатива в поддържащи семантиката им контексти. Следващият случай е, когато взаимодействието между контекста и грамемата води

при партньорската стратегия до допълнителен смислов ефект. Не са единични случаите, в които едновременната поява в непряката реч и на глагол за речева дейност във въвеждащото изречение, и на преизказни форми в непряката реч създава ефекта на неангажираност или дистанцираност на автора на изказването с истинността на препредаваната информация. Третият тип взаимодействия между контекста и грамемите от многочленни граматични категории, който бе представен, е случаят с пораждање на вариантност, която теорията на граматическите опозиции разглежда като незадължителна синтагматична неутрализация. Този тип взаимодействие е онагледен тук с примери от категориите време и евиденциалност – и двете многочленни по тип. Четвъртият разгледан случай на влияние на контекста върху функционирането на грамемите бе назован блокираща стратегия или контекстово изключване, но по-различно по тип проява от случаите на „контекстна вытеснимость“ на Даниел и Плунгян (Даниел, Плунгян 1996). Става дума за случаи, в които е налице задължителна контекстова (синтагматична) неутрализация. Примерите, върху които се опират наблюденията, са също от функционирането на грамемите на категориите време и евиденциалност.

Разсъжденията в тази работа се базират на примери за взаимодействието на контекста и грамемите, принадлежащи към многочленни категории. И това е напълно обяснимо, тъй като именно при многочленните категории се наблюдават най-богатите на варианти случаи на влияние на контекста.

Основният въпрос, на който се стреми да отговори тази работа, след като беше разгледана спецификата на облигаторността и няколко вида влияния на контекста върху функционирането на грамеми в българския език, е дали наличието на контекстова вариантност при реализацията на грамемите е ограничение или нарушение на облигаторността. Вече беше подчертано, че облигаторността представлява задължителност на избора между грамемите, изграждащи една граматична категория, а вариантността засяга реализацията на този избор. А това означава, че контекстовата вариантност, която бе обект на проучване, не нарушава или застрашава облигаторността. Появата на замествания/конкуриращи се варианти следва строга логика, която е зависима от признаците, изграждащи грамемите, от опозитивните и йерархичните отношения между грамемите, а и от семантичната натовареност на отделните членове на една категория. Под влиянието на контекста или ситуацията не се нарушава облигаторността, а граматичната категория се реализира в различни свои състояния, изява на

йерархичността на членовете, детерминирана от признаковата им на-товареност.

Настоящият текст повдига множество въпроси, които не е възможно да бъдат изчерпани в ограничения обем. Някои от тях бяха набелязани, а това несъмнено открива нови перспективи пред изследванията в очертаната област на научен интерес.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2008:** Алексова, Кр. За два феномена при съвместната употреба на времената в българското сложно изречение: емпатията и темпоралните неутрализации (с акцент върху преподаването на български език като L2). [Aleksova, Kr. Za dva fenomena pri savmestnata upotreba na vremenata v balgarskoto slozhno izrechenie: empatiyata i temporalnite neutralizatsii (s aktsent varhu prepodavaneto na balgarski ezik kato L2).] // *Езиков свят*, 2008, кн. 6, 7 – 22.
- Байби и кол. 1994:** Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1994.
- Горбова 2007:** Горбова, Е. В. Аспектуальные грамемы и адвербиальный контекст (на материале испанского языка). [Gorbova, E. Aspektual'nye grammemy i adverbial'nyj kontekst (na materiale ispanского yazyka).] // *Вопросы языкознания*, № 4, 2007, 63 – 88.
- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya.] София: БАН, 1983.
- Даниел, Плунгян 1996:** Даниэль, М., Плунгян, Вл. Обязательность и контекстная вытеснимость. (К описанию грамматической периферии). [Daniel', M., Plungyan, Vl. Obyazatel'nost' i kontekstnaya vytesnimost'. (K opisaniyu grammaticheskoy periferii).] // *Серия литературы и языка*. Том 55, № 1, 1996, 61 – 66.
- Князев 2007:** Князев, Ю. П. *Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе*. [Knyazev, Yu. P. Grammaticheskaya semantika: Russkiy yazyk v tipologicheskoy perspektive.] Москва: Языки славянских культур, 2007.
- Касевич 2006:** Касевич, В. Б. *Труды по языкознанию*. [Kasevich, V. Trudy po yazykoznaniiyu.] Санкт-Петербург; Санкт-Петербургский государственный университет, 2006.
- Маслов 1978:** Маслов Ю. К основаниям сопоставительной аспектологии. [Moslov, Yu. K osnovaniyam sopostavitel'noy aspektologii.] //

Вопросы сопоставительной аспектологии. Вып. 1, Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1978, 4 – 44.

Ницолова 2005: Ницолова, Р. Гледната точка и употребата на времента в сложните съставни изречения с ментални предикати в българския език. [Nitsolova, R. Glednata tochka i upotrebata na vremenata v slozhnite sastavni izrecheniya s mentalni predikati v balgarskiya ezik.] // *Юбилеен славистичен сборник.* Благоевград: Югозападен университет „Неофит Рилски“, 2005, 312 – 324.

Плунгян 2003: Плунгян, В. А. *Общая морфология: введение в проблематику.* [Plungyan, V. Obshchaya morfologiya: vvedenie v problematiku.] Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 2003.

Плунгян 2011: Плунгян, Вл. *Введение в грамматическую семантику.* [Plungyan, V. Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku.] Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011.

Якобсон 1985: Якобсон, Р. Взгляды Боаса на грамматическое значение. [Yakobson, R. Vzglyady Boasa na grammaticheskoe znachenie.] // *Избранные работы.* Москва: Прогрес, 1985, 231 – 238.